

Metoden i studierna i Mötets magi – överväganden och diskussion

Förförståelse

De antaganden forskaren har på förhand om de frågor han/hon ska studera, påverkar alla steg i forskningsprocessen – design, val av metod, val av mätinstrument och tolkning av data. Det gäller i lika hög grad kvalitativ som kvantitativ forskning. Ett sätt att handskas med detta är att forskaren gör sig medveten om sina antaganden och strävar efter ett så öppet sinne som möjligt. När forskaren också väljer att utåt vara öppen med sin förförståelse får läsaren goda möjligheter att bedöma forskningsresultaten.

Min förförståelse byggde på mina grundläggande värderingar och mina erfarenheter från arbetet med spädbarn- och småbarnsfamiljer. På Gryningen, i mötet med familjer som brottades med problem, var vår ambition att skapa en behandling som hade just de kvaliteter vi själva skulle vilja ha tillgång till när/om vi själva skulle befinna oss i den hjälpsökande positionen. Dessa kvaliteter är hög kompetens, tydlighet och samarbete/delaktighet när det gäller mål för behandlingen och hur man ska nå dit. Vår erfarenhet var att ett utforskande förhållningssätt är betydligt mer fruktbart för den terapeutiska relationen än att inta en traditionell expertroll.

I det kliniska arbetet hade mina kollegor och jag erfarit att behandlingen verkade leda till hållbara förbättringar för många familjer, medan andra familjer fungerade bättre under en tid men sedan på nytt fick det besvärligt. Vi kände ett behov av att undersöka några aspekter av behandlingen mer systematiskt. Det handlade både om att ta reda på om behandlingen verkade leda till några mätbara förändringar och att kunna dra nytta av vad föräldrarna själva uppfattade som betydelsefullt för barnens utveckling. Valet att i studierna lägga tyngdpunkten vid föräldrarnas perspektiv i studierna var en naturlig konsekvens av att behandlingen karaktäriserades av betoningen av föräldrarnas eget sätt att beskriva problemen och vilka förändringar de önskade uppnå. Att rikta intresset mot faktorer också utanför behandlingen, och inte begränsa frågeställningarna strikt till det sammanhanget, står i överensstämmelse med det utvecklingsekologiska perspektivet.

Om frågeformulär

Överväganden vid valet av frågeformulär

Studierna planerades i mycket nära samarbete med personalen vid de centra som ingick. Eftersom vi såg det som väsentligt att forskningsprocessen inte skulle motverka eller störa behandlingsprocesserna var valet av mätinstrument föremål för diskussion. Det blev uppenbart att "det perfekta instrumentet" inte finns, så vi ställde upp en rad krav som vi sedan arbetade utifrån.

Det första kravet var att instrumenten skulle mäta sådant som har betydelse för föräldraskapet. Här utgick vi både från vår samlade kliniska erfarenhet och från vad som visats i vetenskapliga studier. Det fanns ingen motsättning mellan dessa båda perspektiv.

För det andra var vi eniga om att använda vetenskapligt prövade instrument, som redan använts i andra studier. Detta kan tyckas självklart, men våra kontakter med andra inom vårt verksamhetsfält gav en tydlig bild av att många utformade egna frågeformulär, som justerades efterhand när vissa frågor visade sig fungera dåligt. I en översiktsartikel om interventioner riktade till pappor med småbarn påpekar Magill-Evans et al. (Magill-Evans et al., 2006) att de som utfört de olika studierna hade utvecklat egna utfallsmått, vilket begränsar möjligheten att bedöma mätinstrumentens reliabilitet och validitet och gör det svårt att sammanställa och jämföra resultaten.

För det tredje såg vi det som viktigt att frågorna uppfattades som begripliga och relevanta för familjerna i deras aktuella livssituation. Frågor om familjeklimat skulle vara intressanta, men för en ensamstående mamma med ett spädbarn är påståendet "Ingen i vår familj tycks kunna hålla reda på vilka uppgifter de ska sköta" inte så relevant.

Slutligen var vi angelägna om att frågeformulären skulle stå i samklang med de värden som ligger till grund för behandlingen och inte försämra förutsättningarna för goda terapeutiska möten. Detta ledde till exempel till att vi valde att inte använda instrumentet *Symptom Check List* (SCL) som med ett stort antal frågor specifikt mäter graden av psykisk ohälsa, eftersom vi med stöd i Daniel Sterns begrepp "moderskapskonstellationen" vet att för en nybliven mamma ligger tankar om att vara skadlig för sitt barn mycket nära till hands. Om man då möts av ett batteri av frågor om sina egna psykiska besvär befarade vi att detta skulle kunna uppfattas som en bekräftelse på mammornas värsta farhågor – "jag är skadlig för mitt barn eftersom jag inte är frisk och lycklig".

Frågeformuläret SPSQ är utformat med den underförstådda förutsättningen att den som svarar lever i en parrelation. Vi ville inte försätta den stora andelen ensamstående föräldrar i en känsla av att vara "fel" och inte kunna svara på de sju frågor som handlade om relationen med partnern. Detta löste vi genom att efter kontakt med instrumentets svenska konstruktör utarbeta en "singelversion".

Några reflektioner om de frågeformulär vi valde

Min erfarenhet är att även om man är noggrann i valet av frågeformulär kan svårigheter uppstå. Vid bearbetningen av svaren fick vi så stora svårigheter med ett frågeformulär, att det inte var möjligt att redovisa resultaten. Uppgifter om skalans konstruktion och hur den skulle tolkas var motsägande i de få studier där den använts, och trots ansträngningar var det inte möjligt att få kontakt med upphovsmännen.

Vad vi inte hade förutsett var att det frågeformulär som mäter tillgång till socialt nätverk och socialt stöd (ISSI) skulle skapa vissa problem. Personalen på centren märkte att det var smärtsamt för en del föräldrar att svara negativt på fråga efter fråga om vilket stöd man kunde få i sitt nätverk. Förutom att det i sig är problematiskt att inte kunna få hjälp, är en tänkbar tolkning att det i vår kultur är förenat med skam att definiera sig som ensam och utan ett rikt nätverk. Ur en etisk synvinkel var ISSI därför det frågeformulär som personalen uppfattade som mest problematiskt.

Ett exempel på att formuleringen utgår ifrån konstruktörernas sätt att tänka utgörs av de frågor i studien *101 familjer i samspelsbehandling*, där föräldrarna hade att ta ställning till om det var behandlingen eller andra faktorer som var viktigast för de förändringar man uppnått är. I vår formulering utgick vi ifrån "antingen eller" och önskade svar med ett kryss på en Lickert-skala där ena extreman var behandlingen och andra stod för andra faktorer. Några föräldrar svarade med att sätta två kryss för att markera att både behandlingen och andra faktorer spelat en stor roll, vilket är en fullt möjlig ståndpunkt. Frågeställningen om påverkansfaktorer är intressant, men borde självklart ha delats upp i två frågor.

Ett annat övervägande gäller hur många frågor (items) man kan presentera för en informant vid ett tillfälle. I det häfte med frågor som presenterades för föräldrarna i denna studie ingick cirka 100 frågor (beroende på om man var singel eller levde i par mm), vilket kanske var i mesta laget, åtminstone för föräldrar som inte hade så lätt att läsa.

Resultaten i studien visade på förbättringar avseende i stort sett samtliga områden som mättes. Överensstämmelsen mellan resultaten på olika områden stärker studiens resultat. Det är emellertid tänkbart att de olika frågeformulären i någon mån mätte samma sak – olika aspekter av deras aktuella livssituation som på något sätt står i relation till varandra. Det som i denna studie talar emot att de olika frågeformulären mäter samma sak är dock det förhållande att förbättringarna inte utvecklas i samma takt. Detta skulle tala för att det är olika aspekter som avspeglas. Det finns också enstaka dimensioner där utvecklingen går åt ett annat håll än den generella trenden.

En central fråga är också hur valida frågeformulären är, det vill säga om de mäter det de avser att mäta. *Relationship Questionnaire* avser att mäta vuxnas inre arbetsmodeller avseende anknytning. Det vedertagna sättet att mäta dessa är med hjälp av *Adult Attachment Interview* (AAI). Crowell et al. (1999) gjorde en jämförelse mellan RQ och AAI, och menar att resultaten visar på en viss relation mellan AAI and RQ, men att de också indikerade att klassifikationerna som man får inte överensstämmer helt. Åttioen procent av de kvinnor som klassificerades som trygga med AAI identifierade sig själva som trygga med RQ, men endast 42 % av de kvinnor som klassificerats som otrygga med AAI skattade sig själva som otrygga med RQ.

En annan reflektion man kan göra är att klassificeringen i RQ baseras på *innehållet* i beskrivningarna av olika sätt att relatera till andra människor, medan AAI utgår från *hur* personer berättar om sina erfarenheter, vilket skulle tala emot att de mäter samma sak. Det som skulle kunna tala för att RQ mäter något som har med anknytningsmönster att göra är det förhållande att fördelningen mellan olika mönster i vår studie avviker från en normalpopulation på ett förväntat sätt och att det är en dimension som uppvisar högre grad av stabilitet än andra dimensioner vi mätt.

Kritiska synpunkter på frågeformulär i allmänhet

Användandet av frågeformulär behöver problematiseras eftersom det finns en rad relevanta kritiska invändningar, här utvecklade av Hane och Wennberg (2002). Dessa författare menar att frågeformulär behandlar dem som svarar som "naiva informanter", och inte som personer som aktivt tolkar, engagerar sig i, resonerar och formulerar sin syn på de frågor som ställs. Det innebär att man som informant styrs att ge alltför enkla svar på komplexa frågor. Utrymmet för eftertänksamhet är också i regel mycket begränsat, men många svarar även om de inte riktigt har tagit ställning. Genom att styra in svaren i bestämda fåror försvårar forskaren för den som vill ge ett välgrundat svar om svarsalternativen inte stämmer.

Det är kravet på den statistiska bearbetningen som gör människor till "naiva informanter". Bearbetningen gör det angeläget att malla in svaren i förutbestämda kategorier. Därigenom blir alla andra resonemang som informanten kan tänkas föra och alla andra överväganden som denne gör irrelevanta och osynliga. Sättet att presentera de ofta "ungefärliga" svaren i siffror med flera decimaler, medelvärden och standardavvikelse ger en bild av exakthet som man kan ifrågasätta.

Anledningen till att de allra flesta ändå svarar har enligt Hane att göra med det som Asplund (1987) kallar för "vår sociala responsivitet". Att en kvalitativ intervjusituation betraktas som en social händelse, där intervjuaren påverkar det som sker är vedertaget. Hane och Wennberg menar att handlingen att fylla i ett frågeformulär också handlar om kommunikation och är en social händelse som har starka kopplingar till identitetskänslan. Det finns många påverkansfaktorer i denna händelse; relationen till den som ber en besvara frågorna, vad man tror att resultaten skall användas till, vilka värderingar frågorna förmedlar genom de formuleringar det innehåller och vilken bild informanten vill ge av sig själv. Det finns alltså inte stöd för att frågeformulär skulle vara mer "objektiva" eller värderingsfria än intervjuer.

En viktig invändning mot frågeformulär är att de sällan har en förmåga att fånga det oväntade. De utgår från konstruktörens sätt att tänka om ett fenomen – även om detta kan vara välgrundat och bygga på till exempel intervjuer med andra informanter.

Om intervjuer

Syftet med de kvalitativa studierna var att undersöka föräldrarnas erfarenheter och förståelse av processer som enligt deras uppfattning hade bidragit till barnens eller familjernas utveckling på ett positivt sätt. I de inledande intervjuerna med föräldrarna var valet av öppna intervjuer med låg grad av struktur naturligt eftersom kunskapen inom området var begränsad. Denna typ av intervjuer ger möjlighet att få fatt i det oväntade. Eftersom människan tenderar att skapa mening genom berättelser ställdes frågorna på ett sätt som inbjöd till berättelser.

I nästa steg tillfrågades de personer som identifierats som betydelsefulla om medverkan. Föräldrarna inbjöds att delta i dessa intervjuer i en lite annorlunda roll – inte enbart som informant utan i någon mån också som medforskare. Skälet till att jag ville ha med föräldrarna i dessa intervjuer var att jag bedömde att det skulle vara lättare att hålla fokus på själva processen och inte riskera att istället få beskrivningar av familjen, vilket inte var syftet. Etiska överväganden bidrog också i så måtto att det kunde bli komplicerat att handskas med information om familjerna som inte kommunicerats i deras närvaro. Det finns ingenting som talar emot dessa överväganden, men en oförutsedd och mycket viktig konsekvens var att själva mötet mellan föräldern och den betydelsefulla personen väckte minnen och därmed möjliggjorde betydligt rikare berättelser än som annars varit möjligt. Såväl föräldrarna som de betydelsefulla personerna gav också nästan utan undantag uttryck för att intervjuerna varit mycket intressanta och givande för dem.

Det fanns från början ingen plan för hur intervjuerna skulle delas upp inför tolkning och redovisning eftersom jag inte alls visste vad som skulle komma fram. Under arbetets gång utkristalliserades tre ”typer” av gemensamma intervjuer – sådana med personer ur det professionella nätverket som beskrivs i *Betydelsefulla möten med betydelsefulla personer*, de med familjebehandlare på någon av de fyra enheterna i studien *Att överbrygga klyftan* och slutligen intervjuer med släktingar. Intervjuerna med släktingar vara enbart fyra till antalet, varför materialet var otillräckligt för att utgöra underlag för en artikel.

Det kan vara värt att notera att intervjuerna med mammorna ledde vidare till gemensamma intervjuer i högre grad än intervjuerna med pappor. Några av papporna beskrev viktiga släktingar, men ville inte gå vidare och ”besvara” sina släktingar mer än man redan gjort. Detta väcker några frågor som förblir obesvarade. Finns det könsskillnader såtillvida att kvinnor och män tänker på olika sätt om ”hjälpare” som gör att kvinnor har lättare att identifiera sådana i sin omgivning? Vilken betydelse har intervjuarens kön i intervjusituationen och i tolkningen? Var jag som kvinna mer benägen att följa mammornas ”spår” än pappornas.

En annan reflektion kring min roll som intervjuare är hur den gestaltade sig på olika sätt i de olika intervjuerna. Intervjuarrollen i de gemensamma intervjuerna, där både förälder och den

betydelsefulla personen medverkade, var betydligt mer tillbakadragen än den i intervjuerna med enbart föräldrarna. I de gemensamma intervjuerna var min roll att inleda och sätta upp ramarna för samtalet, och sedan vid behov underlätta dialogen mellan föräldern och den betydelsefulla personen. I olika hög grad axlade också föräldrarna rollen som "medforskare".

En annan reflektion har att göra med hur bekant sammanhanget var för mig. Min förtrogenhet med sammanhanget i de intervjuer som handlade om behandlingsprocesser gjorde det svårare för mig att ställa "naiva" frågor, vilket var en nackdel. Det är troligt att också föräldrarna och familjebehandlarna påverkades i sitt sätt att berätta genom sin vetskap om att jag som intervjuare hade egna erfarenheter av ämnet för intervjuerna. Detta avspeglades möjligen i intervjuerna på så sätt att intervjuerna i studien *Betydelsefulla möten med betydelsefulla personer* innehåller mer av berättelser, medan intervjuerna i studien *Att överbygga klyftan* innehåller mer av reflektioner.

I tolkningsförfarandet såg medförfattaren Carola Skott att föräldrarnas röster var mer framträdande än behandlarnas. En förklaring till detta kan vara att intervjusituationen reflekterade vad som hänt inom ramen för behandlingen, där behandlarna är vana att ge företräde åt föräldrarnas berättelser och hålla sig själva i bakgrunden. Att jag inte reflekterat över detta – varken vid intervjuerna eller vid de första läsningarna av texten – kan tolkas som en hemmablindhet och en oönskad konsekvens av att forska inom sitt eget fält, vilket dessbättre balanserades av att medförfattaren kom från ett annat sammanhang.

Om tolkningsförfarandet

När intervjuerna var utskrivna gavs informanterna möjlighet att läsa texten, för att ges möjlighet att rätta till sådant som jag kunde ha uppfattat fel. Skälet till detta var att jag tyckte att det var viktigt att informanterna skulle kunna ta ställning till om utskriften överstämde med vad de verkligen velat uttrycka. Detta förfarande skapade en komplikation som har att göra med skillnaden mellan talspråk och skriftspråk. En dialog som är helt begriplig och sammanhängande när den äger rum, kan i nedskrivet skick ge ett helt annat intryck. Trots att jag försökte ge omsorgsfull information om detta blev flera av informanterna – både föräldrar och professionella – förskräckta över att "se" hur man uttryckt sig. Min uppfattning är att det för några blev en så stark negativ upplevelse att det inte stod i proportion till nyttan av de klagande kommentarerna de gav till mig. Detta var en oväntad etisk komplikation som jag noga kommer att överväga i kommande intervjustudier.

En annan omständighet, som också har etiska dimensioner, utgörs av vanskligheten att göra ett rikt intervjumaterial rättvisa när det presenteras. Trots att kvalitativa studier, till skillnad från kvantitativa studier, ofta bygger på "blodfulla" berättelser om människors levda erfarenheter riskerar dessa att resultera i allmänna, "bleka" och tunna beskrivningar av till exempel "kategorier". Detta kan vara en konsekvens av tolkningsarbete och/eller av hänsynen till informanternas integritet. Det

etiska dilemmat är att rikedom i informanternas berättelser och komplexiteten i deras reflektioner inte kommer fram.

Det var mot denna bakgrund vi valde van Manens (1997) hermeneutiskt fenomenologiska metod, som lyfter fram betydelsen av intervjupersonernas berättelser och uttryck, och det var därför vi valde att inleda presentationen av *Betydelsefulla möten med betydelsefulla personer* med fyra berättelser. Som beskrivits ovan hade intervjuerna i studie *Att överbrygga klyftan* en delvis annan karaktär, varför presentationsformen utformades lite annorlunda, men fortfarande baserad på relativt långa berättelser och reflektioner. Kvalitativa studier som denna gör inga anspråk på generaliserbarhet, men däremot är möjligheten till överförbarhet central. Just det faktum att berättelserna är specifika och detaljerade ökar möjligheten till igenkännande och överförbarhet för läsaren i jämförelse med mer abstrakta begrepp illustrerade av kortare citat.

I metodbeskrivningar framställs forskningsprocessen med datainsamling, utskrifter och tolkning av en text som en linjär process i en rad steg eller faser. Min erfarenhet är att processen är mycket mer komplicerad och dynamisk än så. Tolkningen börjar till exempel redan i intervjusituationen och påverkar den fortsatta "datainsamlingen", de olika läsningarna griper in i varandra och till och med frågeställningarna kan modifieras under processens gång. Jag ser inte detta som ett problem i sig, och pendlandet står i överensstämmelse med den hermeneutiska cirkeln. Det kan dock vara problematiskt om vi fortsätter att använda ett språkbruk som framställer forskningsprocessen som linjär, och som inte återspeglar dess dynamiska aspekter.

Naturalistiska studier

Studierna som beskrivs i denna bok är naturalistiska, vilket innebär att det är den ordinarie kliniska vardagen vid fyra olika center som har studerats. Behovet av naturalistiska studier poängterades redan av Uri Bronfenbrenner (1977) som påpekade att "mycket av samtida utvecklingspsykologi är vetenskapen om ovanliga beteenden i främmande situationer med främmande vuxna under kortast möjliga tidsperioder". Även om detta inte i första hand syftar på terapeutiska interventioner står det i överensstämmelse med ett uttalat behov av naturalistiska studier av samspelsinterventioner riktade mot föräldrar och barn (Greenberg, 2005), eftersom dessa kan säga något om hur effektiv en intervention är "i verkligheten", inte enbart under förhållanden som skapats strikt för en studie och som sedan kan vara svåra att upprätthålla i den kliniska vardagen.

Svårigheterna med naturalistiska multi-center studier ligger på det metodologiska planet, eftersom det innebär en rad utmaningar att förhålla sig till en process som inte styrs av forskningens behov eller vars dynamik kontrolleras av forskaren. En välkänd svårighet är risken för stort bortfall i multi-center studier, vilket dock inte dessa studier drabbades av.

Studierna i boken *Mötets magi* har det gemensamt att de i någon mening utgår från ett föräldraperspektiv, även om innebörden av begreppet "perspektiv" är begränsad. Föräldrarna har inte givits tillfälle att på något sätt påverka designen av de olika studierna. Studien *101 familjer i samspelsbehandlingen* bygger på föräldrarnas självskattningar, men eftersom det rör sig om frågeformulär med förutbestämda svarskategorier är föräldrarnas möjligheter att komma till uttryck begränsad. I de kvalitativa studierna har föräldrarna mer av en subjektposition i andra fasens intervjuer. Alla informanter inbjöds också till ett seminarium där resultaten presenterades och diskuterades. Slutligen deltog en förälder vid två olika tillfällen vid workshops där studierna presenterades och där hon berättade om sina erfarenheter av att medverka i en studie i "utforskande partnerskap".

Tillförlitlighet

Att forska på en verksamhet som man själv är involverad i kan väcka frågor om forskarens neutralitet i förhållande till resultaten. Det finns visst vetenskapligt belägg för att forskarens positiva förväntningar kan påverka resultaten. Detta kallas "allegiance bias" (lojalitetspåverkan) och har diskuterats framför allt inom psykoterapiforskningen (Leykin & DeRubeis, 2009; Luborsky et al., 1997).

En annan omständighet som komplicerar toningen av resultaten är att det finns belägg för att man svarar på samma frågor upprepade gånger (Lucas, 1992). Om så är fallet i denna studie – och i andra studier också – är det något man bör ta hänsyn till när man värderar resultaten.

En styrka i studien *101 familjer i samspelsbehandling* är det låga bortfallet, vilket gör resultaten mer tillförlitliga. Det låga bortfallet från studien är en konsekvens av det låga antalet drop-outs från behandling och av personalens engagemang i datainsamlingen.

När studierna har presenterats i form av artiklar har en vägledande princip varit att beskriva varje steg i forskningsprocessen i detalj och att redogöra för data så fullständigt som möjligt eftersom en hög grad av transparens/genomskinlighet/öppenhet ökar trovärdigheten.

Referenser

- Asplund, J. (1987). *Om hälsningsceremonier, mikromakt och asocial pratsamhet*. Göteborg: Bokförlaget Korpen.
- Bronfenbrenner, U. (1977). Toward an experimental ecology of human development. *Am Psychol*, 32(7), 513-531.

- Crowell, J. A., Treboux, D., & Waters, E. (1999). The Adult Attachment Interview and the Relationship Questionnaire: Relations to reports of mothers and partners. *Personal Relationships*, 6(1), 1-18.
- Greenberg, M. T. (2005). Enhancing early attachments. Synthesis and recommendations for research, practice and policy. In L. J. Berlin, Y. Ziv, L. Amaya-Jackson & M. T. Greenberg (Eds.), *Enhancing early attachments. Theory, research, intervention, and policy*. (pp. 327-343). New York: Guilford Press.
- Hane, M., & Wennberg, B.-Å. (2002). *Frågeformulärens kris*. Degerfors: Samarbetsdynamik.
- Leykin, Y., & DeRubeis, R. J. (2009). Allegiance in psychotherapy outcome research: Separating association from bias. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 16(1), 54-65.
- Luborsky, L., McLellan, A., Diguier, L., Woody, G., & Seligman, D. A. (1997). The psychotherapist matters: Comparison of outcomes across twenty-two therapists and seven patient samples. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 4(1), 53-65.
- Lucas, C. P. (1992). The order effect: Reflections on the validity of multiple test presentations. *Psychol Med*, Vol.22(1), 197-202.
- Magill-Evans, J., Harrison, M. J., Rempel, G., & Slater, L. (2006). Interventions with fathers of young children: systematic literature review. *J Adv Nurs*, 55(2), 248-264.
- Van Manen, M. (1997) *Researching lived experience : human science for an action sensitive pedagogy*. 2. ed, Althouse press, Ontario.